

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ ІЗ ВНУТРІШНІМ ПЕРЕКОНАННЯМ ПІД ЧАС ОЦІНЮВАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

TO THE QUESTION OF THE RELEVANCE OF STANDARDS OF PROOF FROM INTERNAL CONVICTION ON EVALUATION OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Біланчук Р.В., студентка

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті на основі аналізу основних наукових позицій дається загальна характеристика сутності понять «стандарт доказування» та «внутрішнє переконання». У цьому аспекті проаналізовано елементи змісту та основні ознаки внутрішнього переконання, а також особливості нормативного закріплення стандартів доказування у кримінальному процесуальному законодавстві України. Особливу увагу автор приділяє питанню співвідношення стандартів доказування з внутрішнім переконанням під час оцінювання доказів у кримінальному провадженні. Зроблено висновок про те, що внутрішнє переконання можна розцінювати як суб'єктивний стандарт доказування, а також те, що призначення стандартів доказування полягає в отриманні якісного знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення, при цьому безпосередньо впливаючи і на процес його формування. У такому розумінні поняття «стандарт доказування» найтісніше пов'язане з «внутрішнім переконанням».

Ключові слова: стандарт доказування, внутрішнє переконання, співвідношення, оцінка доказів.

В статье на основе анализа основных научных позиций дается общая характеристика сущности понятий «стандарт доказывания» и «внутреннее убеждение». В данном аспекте проанализированы элементы содержания и основные признаки внутреннего убеждения и особенности нормативного закрепления стандартов доказывания в уголовном процессуальном законодательстве Украины. Особое внимание автор уделяет вопросу соотношения стандартов доказывания с внутренним убеждением при оценке доказательств в уголовном производстве. Сделан вывод о том, что внутреннее убеждение можно расценивать как субъективный стандарт доказывания, а также то, что назначение стандартов доказывания состоит в получении качественного знания об обстоятельствах совершенного уголовного преступления, при этом непосредственно влияя и на процесс его формирования. В этом смысле понятие «стандарт доказывания» тесно связано с «внутренним убеждением».

Ключевые слова: стандарт доказывания, внутреннее убеждение, соотношение, оценка доказательств.

In the article, on the basis of analysis of the main scientific positions, gives a general description of the essence of the concepts of "standard of proof" and "internal conviction". In particular, in this aspect, the elements of the content and the main features of internal conviction are analyzed, as well as the peculiarities of the normative consolidation of the standards of evidence in the criminal procedural legislation of Ukraine. Particular attention is paid to the question of the relevance of standards of evidence with internal belief in the assessment of evidence in criminal proceedings. It is concluded that internal conviction can be regarded as a subjective standard of proof, and also that the purpose of the standards of proof is to obtain qualitative knowledge about the circumstances of the criminal offense committed while directly affecting the process of its formation. In this sense, the concept of "standard of proof" is closely related to "internal conviction".

Key words: standard of proof, internal conviction, relationship, evaluation of evidence.

Вітчизняний кримінальний процес усе більше наповнюється положеннями, які формалізують пізнавальну діяльність суб'єктів кримінального провадження. Законодавець іде шляхом визначення стандартів доказування, що дає йому можливість моделювати основні вектори кримінально-процесуальної політики, що, на перший погляд, може розцінюватися як втручання у свободу внутрішнього переконання суб'єктів процесу. Однак вагомим завданням стандартизації кримінального правосуддя є необхідність приведення практики застосування кримінального процесуального законодавства до «спільного знаменника», тобто вироблення єдиного підходу відповідних суб'єктів кримінального судочинства до розуміння достатності доказів для прийняття найважливіших рішень у кримінальній справі, керуючись при цьому внутрішнім переконанням.

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що певні спроби дослідження окремих аспектів вищенаведеної проблеми мали місце у зарубіжній та вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині, зокрема це досліджували В.В. Вапнярчук, Ю.М. Грошевий, В.М. Іщенко, Ю.В. Кориневський, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, Ю.Г. Манишев, Н.О. Марчук, Л.М. Ніколенко, А.В. Победкін, Б.П. Ратушна, І.В. Решетнікова, М.В. Сіроткіна, А.С. Степаненко, М.І. Хавронюк, М.Є. Шумило та інші, ґрунтовного комплексного наукового дослідження, яке було б присвячене вирішенню питань співвідношення стандартів доказування з внутрішнім переконанням під час оцінювання доказів у кримінальному провадженні не здійснювалось. Так,

виникає об'єктивна необхідність проведення всебічного наукового дослідження правової суті такого співвідношення, чим і зумовлена актуальність та вибір відповідної теми дослідження як із теоретичного, так і з практичного поглядів.

Тому **мета дослідження** – визначити особливості співвідношення стандартів доказування з внутрішнім переконанням під час оцінювання доказів у кримінальному провадженні на основі аналізу основних наукових позицій щодо визначення кожного з досліджуваних понять.

Для початку слід зазначити, що вирішення цього питання не можливе без з'ясування самої сутності понять «стандарт доказування» та «внутрішнє переконання», тому (перш ніж перейти до аналізу їх співвідношення) необхідно визначитися з розумінням кожного з них окремо.

Так, зміст внутрішнього переконання суб'єкта доказування під час оцінки доказів у юридичній літературі трактується неоднозначно. Одні автори вважають, що внутрішнє переконання – це метод (спосіб) оцінки доказів [1, с. 108]. З.З. Зінагуллін, Т.З. Сторова, Т.З. Зінагуллін пишуть, що внутрішнє переконання суб'єкта доказування є методом оцінки доказів за реально притаманними їм властивостями, методом підходу до визначення характеру і значення у справі [2, с. 130].

Інші вважають, що внутрішнє переконання слід розуміти як емоційно забарвлене ставлення суб'єкта доказування до істинності результатів пізнання об'єктів, тобто в це поняття вкладається психологічний момент [3, с. 52].

Треті ж розглядають внутрішнє переконання не лише як спосіб оцінки доказів, а і як результат такої діяльності. На думку А.В. Победкіна, внутрішнє переконання як результат оцінки доказів означає впевненість слідчого, суддів у правильності висновків, до яких вони прийшли під час кримінально-процесуального доказування» [4, с. 211]. Такої ж думки дотримується і В.В. Вапнярчук, який, даючи визначення цього поняття, звертає увагу на те, що, як результат оцінки доказування, внутрішнє переконання – це отримане в передбаченому законом порядку знання про обставини предмета кримінального процесуального доказування в конкретному кримінальному провадженні, яке, на думку суб'єкта доказування, є достовірним, значним і достатнім (тобто придатним для доказування), яке полягає в почутті впевненості щодо сутності цього знання, виявляється в суб'єктивному (позитивному або негативному) ставленні до досліджуваних об'єктивних явищ, а також зумовлене волею готовність діяти [5, с. 127].

На нашу думку, таке визначення внутрішнього переконання є найбільш вдалим, оскільки охоплює всі елементи змісту цього питання, які свого часу були виокремлені Ю.Г. Манишевим, зокрема знання про досліджувану подію (у цьому разі про предмет доказування); ставлення до істини у змісті ідеальних форм (ставлення до конкретного доказу як до належного, допустимого, достовірного та достатнього для доведення тієї чи іншої обставини); почуття впевненості чи невпевненості (психічне ставлення до отриманих знань про предмет доказування); об'єктивне ставлення до явищ зовнішнього світу (формування внутрішнього позитивного або негативного ставлення до досліджуваних явищ); суб'єктивна готовність діяти (вольовий стан суб'єкта, за якого він здатен прийняти остаточне рішення, покладаючись на стійке внутрішнє переконання) [6, с. 231].

Ураховуючи викладене, ми вважаємо за доцільне визначити основні ознаки, якими має характеризуватися внутрішнє переконання під час оцінювання доказів:

1) об'єктивність – підпорядкованість достовірним знанням, тобто суб'єкт доказування відображає у своїй свідомості факти об'єктивної дійсності, що стосуються обставин предмета доказування;

2) оцінка доказів здійснюється з урахуванням досвіду, напрацьованого всім людством, форм, методів і логічних правил пізнання явищ об'єктивної дійсності, встановлення яких дозволяє по суті вирішити кримінальну справу;

3) остаточність – виключення можливості прийняття будь-якого іншого рішення в тотожній ситуації;

4) раціональна підконтрольність здійснення розумових і логічних операцій, пов'язаних з оцінкою доказів;

5) Суб'єкт доказування має оцінювати докази по справі, керуючись при цьому законом. Закон формулює правила оцінки доказів (відповідно до ст. 94 КПК України – слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [7]) ігнорування яких робить процес внутрішнього переконання ірраціональним, а його подальший рух марним, необґрунтованим, незаконним;

6) залежність результату внутрішнього переконання від суб'єкта доказування, який є індивідом, що володіє свідомістю, відчуттями, сприйняттями, емоціями, загальними абстракціями, які прямо впливають на його світосприйняття;

7) результатом внутрішнього переконання має бути правильна, обґрунтована і законна оцінка доказів відповідно до певних її критеріїв.

Водночас слід зазначити, що абсолютна більшість учасників наукової дискусії щодо аналізованого поняття вважають внутрішнє переконання вільним від зовнішніх приписів, хоча, на нашу думку, таке твердження є неоднозначним та спірним, ураховуючи особливості співвідношення внутрішнього переконання зі стандартами доказування, однак до цього ми повернемося пізніше.

Що ж стосується стандартів доказування, то, на думку Б.П. Радущої, стандарт доказування – це певна умовна межа, за якою кількісна характеристика знань, отриманих у процесі розгляду справи, переходить у таку їх якість, що дає підстави суду ухвалити, на його думку, правосудне рішення [8, с. 284]. Ю.В. Кореневський розуміє під поняттям «стандарт доказування» мінімальну допустиму сукупність доказів, у разі браку якої виключається визнання юридичного факту доказаним [9, с. 163–164]. В.М. Іщенко вказує на те, що стандарт доказування – модель процесуального доказування, у якій мета, завдання судочинства, принципи процесу, права й обов'язки його учасників у процесі доказування розглядаються як взаємозалежні елементи, що визначають сутність і зміст інституту процесуального доказування [10, с. 13]. Згідно з позицією О.В. Литвин, під стандартом доказування слід розуміти рівень внутрішнього переконання слідчого, прокурора слідчого судді й суду, який є результатом оцінки доказів, необхідним для прийняття початкового, проміжного або підсумкового рішення [11, с. 59]. В.В. Вапнярчук під стандартом доказування розуміє певний умовний взірць, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчать про достатність знань (як в об'єктивному, так і в суб'єктивному аспекті) для прийняття відповідного процесуального рішення [5, с. 148].

Використання стандартів доказування є більш характерним для англосаксонської правової сім'ї, тому і не дивно, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві окремо не визначені стандарти доказування, хоча спроби до такого нормативного закріплення були зроблені. Так, у проєкті КПК України 2007 року, підготовленому Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, містилася стаття, у якій виділялися такі стандарти доказування, як розумна підозра, переконання за більшою вірогідністю, вагоме переконання та поза розумним сумнівом, але ця норма не була достатньо підтриманою у наукових колах.

Крім того, правники схилиються до думки, що, аналізуючи норми чинного КПК України, можна виділити об'єктивні стандарти доказування, аналогічні тим, які мають місце в країнах англосаксонської системи права. Так, виділяють такі стандарти:

1) «на перший погляд», який виражаються під час ухвалення рішення про початок досудового розслідування;

2) «вагомого переконання» під час вирішення можливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

3) «поза розумним сумнівом» (стосується ухвалення кінцевих судових рішень та прямо перекликається з принципом внутрішнього переконання).

В.В. Вапнярчук у своїй роботі розділяє стандарти доказування на об'єктивні та суб'єктивні та вказує на те, що англосаксонській системі більш характерними є об'єктивні стандарти доказування, що ґрунтуються на ідеї оцінки ймовірності тих чи інших варіантів фактичної картини провадження. У континентальній системі, зокрема в Україні, застосовують категорію «внутрішнього переконання», яка базується на особистій переконаності суб'єкта доказування в істинності певного факту. Так, використання категорії «внутрішнього переконання» розцінюється як використання суб'єктивного стандарту, оскільки діяльність суб'єктів доказування (не професійних, а присяжних) може бути охарактеризована як оцінювання певної доказової інформації на предмет її правдивості та суперечливості з урахуванням життєвого досвіду суб'єкта, який

в остаточному підсумку приймає те знання, яке йому здається найбільш переконливим. Таким чином, усі суб'єкти оцінюють докази (доказування) саме на підставі свого внутрішнього переконання щодо істинності сконструйованої ними історії. А це означає, що континентальний суб'єктивний стандарт «внутрішнього переконання» є дескриптивно правильним, тобто правильно описує реальний механізм оцінювання доказування суб'єктом [5, с. 153].

На нашу думку, використання стандартів доказування у кримінальному провадженні в Україні не суперечить концепції внутрішнього переконання, а доповнює її, дещо формалізуючи суб'єктивний складник внутрішнього переконання, надаючи конкретну відповідь на питання достатності наявних доказів (знань, які підлягають сприйняттю та оцінці крізь призму внутрішнього переконання) для прийняття рішення. Для підтвердження цієї думки можна навести позицію К. Енгеля, який у результаті проведеного експерименту виявив, що ті присяжні, яким задавався більш суворий стандарт доказування, пред'являли більш суворі вимоги до цілісності та несуперечливості сконструйованої ними історії. Тобто для засудження обвинуваченого (відповідно до першого стандарту («поза розумним сумнівом»)) потрібні були, що й очікувалось, більш вагомі докази, ніж згідно з другим («баланс ймовірностей»). Зважаючи на це, К. Енгель робить висновок, що стандарт доказування функціонально полягає не в тому, щоб присяжний буквально йому слідував (математично оцінюючи різні ймовірності і т. ін.), а в тому, що високі вимоги до доказів («поза розумним сумнівом») установлюють так званий соматичний маркер, тобто своєрідний емоційний сигнал, що ініціює більш відповідальний і обережний підхід до оцінки правдоподібності обвинувального варіанта історії [12, с. 464].

У цьому аспекті варто також звернути увагу на думку І.В. Решетнікової, яка зазначає, що поняття «стандарт доказування» використовується в англійському та американському кримінальному процесі як правило оцінки сукупності доказів і формування підсумкового знання, відповідно до якого суддя постановляє рішення в справі

[13, с. 50]. Прихильники такого погляду стверджують його виправданість, оскільки в такому підході вказується на зв'язок стандарту доказування з якістю отриманих результатів кримінального процесуального пізнання та такими гносеологічними категоріями, як «ймовірність», «вірогідність», «достовірність» [8, с. 284; 14, с. 240; 15, с. 50].

Таким чином, стандарт доказування відображає правило формування знання, яке, як уже зазначалося, є основним елементом змісту внутрішнього переконання. Тому вважаємо, що стандарт доказування спрямований не лише на результат кримінально-процесуального пізнання, а і на отримання якісного знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення, при цьому безпосередньо впливаючи і на процес його формування. У такому розумінні поняття «стандарт доказування» найтісніше пов'язане з такою суб'єктивною категорією, як «внутрішнє переконання». Виходячи з цього, можемо стверджувати, що процес прийняття рішення зумовлений двома критеріями, зокрема об'єктивним (стандартом доказування) та суб'єктивним (внутрішнім переконанням).

Отже, в результаті дослідження можемо виокремити два підходи до співвідношення стандартів доказування із внутрішнім переконанням під час оцінювання доказів у кримінальному провадженні. Відповідно до першого, внутрішнє переконання розцінюється як суб'єктивний стандарт доказування, який пов'язаний із стандартом «поза розумним сумнівом». Відповідно до другої точки зору, до якої ми і схилиємось, призначення стандартів доказування полягає в тому, щоб вплинути на несвідомі процеси оброблення інформації суб'єктами кримінального провадження з метою встановлення певного рівня вимог для більшої вірогідності висновків під час використання внутрішнього переконання у прийнятті рішень. Крім того, це дозволяє уникнути непередбачуваності і довільності ухвалення рішень, які властиві суто суб'єктивному підходу. Тож, враховуючи такий підхід, вважаємо в певній мірі спростованим судження щодо того, що внутрішнє переконання є абсолютно вільним від зовнішніх приписів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башкатов Л.Н., Ветрова Г.Н., Донченко А.Д., Жажицкий В.И., Шестаков В.И. Уголовный процесс / Под ред. проф. Долговой. Москва, 2001. 352 с.
2. Зинатуллин З.З., Егорова Т.З., Зинатуллин Т.З. Уголовно-процессуальное доказывание: Концептуальные основы. Ижевск, 2002. 156 с.
3. Громов Н.А., Зайцева С.А. Оценка доказательств в уголовном процессе. Москва, 2002. 128 с.
4. Победкин А.В. Уголовно-процессуальное доказывание. Москва, 2009. 416 с.
5. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
6. Манышев Ю.Г. О структуре убеждения как философско-социологической категории. Тр. Иркут. ин-та нар. хоз-ва. Иркутск, 1967. Вып. 4. С. 220–242.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. ст. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.11.2018).
8. Ратушна Б. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання. Право України. 2012. № 6. С. 282–291.
9. Кореневский Ю. Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) / под. ред. В. Власихина. Москва: Юристъ, 2000. 272 с.
10. Ніколенко Л.М. Доказування в господарському судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. НАН України. Ін-т економіко-прав. дослідж. Донецьк, 2004. 17 с.
11. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2016. 206 с.
12. Engel S. Preponderance of the Evidence versus Intime conviction: A behavioral Perspective on a conflict between American and continental European Law. Vermont law Review. 2009. Vol. 33. P. 435–467.
13. Решетникова И. Доказательственное право Англии и США. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Городец, 1999. 216 с.
14. Гмирко В. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
15. Шумило М. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування. Право України. 2014. № 10. С. 44–52.